

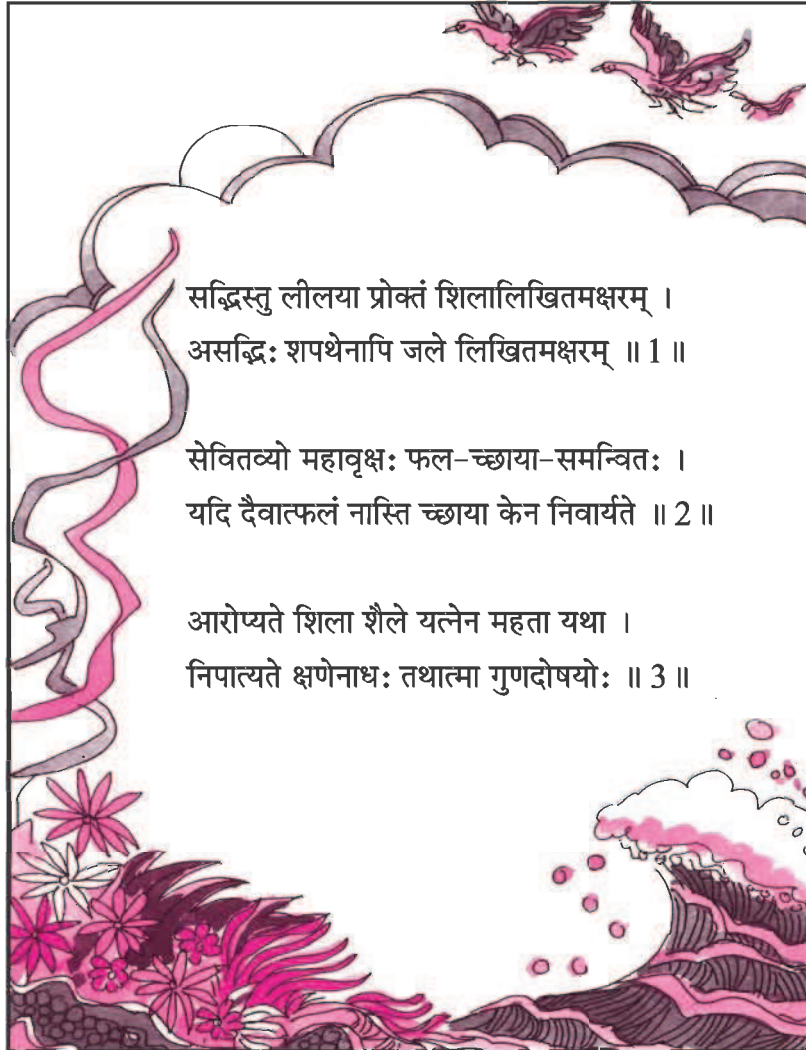
7. સુભાષિતકુસુમાનિ

સુષ્ટુ ભાષિતં સુભાષિતમ્ । અર્થાત્ જે સારી રીતે કહેવાયેલું છે તે સુભાષિત છે. સંસ્કૃતમાં આવાં સુભાષિતોનો અખૂટ ખજાનો છે. સાહિત્યકારોની માન્યતા છે કે પૃથિવ્યાં ત્રીણિ રત્નાનિ જલમ્ અન્નં સુભાષિતમ્ । અર્થાત્ પૃથ્વી ઉપર ત્રણ રત્નો છે - જળ, અન્ન અને સુભાષિત. માનવીય જીવન માટે જેમ જળ અને અન્ન અનિવાર્ય છે, તેવી જ રીતે સુભાષિત પણ અનિવાર્ય છે.

સંસ્કૃતનાં આ સુભાષિતો માત્ર ભારતીય પ્રજા કે સંસ્કૃતિને અભિવ્યક્ત કરતાં નથી પરંતુ તે તો સમગ્ર માનવ સંસ્કૃતિની ઓળખ કરાવે છે. પરિણામે તે સ્થળ અને કાળનાં બંધન વગર માનવમાત્રના જીવનને માર્ગદર્શન આપે છે. અહીં માનવજીવનમાં મૂલ્યોની સ્થાપના કરવાનો ઉપક્રમ હોય છે. વ્યક્તિના ચારિત્ર્યઘડતર માટે મિત્રની જેમ તે સહાયક બને છે. જીવનમાં જે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય બાબતો છે તેમનું અનુસરણ કરવાથી માનવને કેવી રીતે સુખ અને આનંદની અનુભૂતિ થઈ શકે છે, તેનાં સરસ ઉદાહરણો પણ આ સુભાષિતો પૂરાં પાડતાં હોય છે. ટૂંકા વાક્યમાં લાંબી વાત મૂકવાની વિશેષતા તો અહીં છે જ.

પ્રસ્તુત પાઠમાં સાત સુભાષિતોનો સંગ્રહ છે જેમાં સજ્જનોનાં વચનોનું મૂલ્ય, વૃક્ષોની ઉપયોગિતા, પ્રયત્નપૂર્વક ગુણોની પ્રાપ્તિ, અસ્થિર ચિત્તવાળી વ્યક્તિથી થનારી હાનિ, વ્યક્તિની પરીક્ષાના ઉપાયો, મહાપુરુષોના અનુકરણીય ગુણો અને ધૈર્યવાન માણસના સ્વભાવનું સુચારુ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આવતીકાલના નાગરિકો અને આજના વિદ્યાર્થીઓમાં જીવનનાં મૂલ્યો, સદ્ગુણો તેમજ જીવનકૌશલ્યોનું સિંચન કરવાના ઉદ્દેશ સાથે આ સુભાષિતકુસુમો પ્રસ્તુત છે.

क्षणे रुष्टः क्षणे तुष्टः रुष्टः तुष्टः क्षणे क्षणे ।
अव्यवस्थितचित्तस्य प्रसादोऽपि भयङ्करः ॥ 4 ॥

यथा चतुर्भिः कनकं परीक्ष्यते
निघर्षण-च्छेदन-ताप-ताडनैः ।
तथा चतुर्भिः पुरुषः परीक्ष्यते
श्रुतेन शीलेन गुणेन कर्मणा ॥ 5 ॥
आपत्सु रामः समरेषु भीमः
दानेषु कर्णश्च नयेषु कृष्णः ।
भीष्मः प्रतिज्ञापरिपालनेषु
विक्रान्तकार्येषु भवाञ्जनेयः ॥ 6 ॥

प्रारम्भते न खलु विघ्नभयेन नीचैः
प्रारभ्य विघ्नविहताः विरमन्ति मध्याः ।
विघ्नैः पुनः पुनरपि प्रतिहन्यमानाः
प्रारभ्य चोत्तमजना न परित्यजन्ति ॥ 7 ॥

टिप्पण

नाम : (पुंल्लिङ्ग) शपथः सोगंद शैलः पर्वत प्रसादः कृपा, प्रसन्नता पुरुषः भाषस (संस्कृतमां पुरुष शब्दो
प्रयोग स्त्री अने पुरुष - अम भाषसमात्रने माटे थाय छे. अर्डी पक्ष स्त्री अने पुरुष भंने माटे ते वपरायो छे.)
समरः युद्ध नयः नीति आञ्जनेयः अंजनानो पुत्र, अनुमान

(स्त्रील्लिङ्ग) लीला सरणता, सडेलाई छाया छांयडो शिला भोटो पथर

(नपुंसकल्लिङ्ग) अक्षरम् वर्षा, अकारादि - अ वगेरे अक्षर कनकम् सोनुं, सुवर्षा श्रुतम् ज्ञान शीलम् चारित्र्य

सर्वनाम : केन (पुं. नपुं.) कोना द्वारा, कोनाथी

विशेषण : शिलालिखितम् (अक्षरम्) शिला उपर लपायेल (अक्षर) फलच्छायासमन्वितः (महावृक्षः)
इण अने छायाथी युक्त (भोटुं वृक्ष)

अव्यय : अधः नीचे अद्यैव आज्ञे ज

समासः शिलालिखितम् (शिलायां लिखितम् - सप्तमी तत्पुरुष) । महावृक्षः (महान् चासौ वृक्षः - कर्मधारय) ।
फलच्छायासमन्वितः (फलम् च छाया च (-फलच्छाये, इतरेतर द्वन्द्व), फलच्छायाभ्याम् समन्वितः, तम् - तृतीया
तत्पुरुष) । गुणदोषयोः (गुणः च दोषः च, तयोः - इतरेतर द्वन्द्व) । अव्यवस्थितचित्तस्य (व्यवस्थितं चित्तं यस्य सः -
व्यवस्थितचित्तः - बहव्रीहि), न व्यवस्थितचित्तः, तस्य - नञ् तत्पुरुष) । निघर्षणच्छेदनतापताडनैः, (निघर्षणं च छेदः च
तापः च ताडनं च निघर्षणच्छेदनतापताडनानि, तैः इतरेतर द्वन्द्व) । विक्रान्तकार्येषु (विक्रान्तं च तत् कार्यम्, तेषु -
कर्मधारय) । नीतिनिपुणाः (नीतिषु निपुणाः - सप्तमी तत्पुरुष) । विघ्नभयेन (विघ्नात् भयम्, तेन - पञ्चमी तत्पुरुष) ।
विघ्नविहताः (विघ्नैः विहताः - तृतीया तत्पुरुष) । उत्तमजनाः (उत्तमः च असौ जनः, ते - कर्मधारय) ।

कृदंत : (क.भू.क.) प्रोक्तम् कडेदुं लिखितम् लभेदुं रुष्टः रोषे बरायेलो तुष्टः संतोष पाभेलो (वि.क.)
सेवितव्यः सेववा योग्य, सेवा करवी जोईअ. (सं.भू.क.) प्रारभ्य प्रारंभ करीने

क्रियापद : प्रथम गण (परस्मैपद) वि + रम् (विरमति) विराम लेवो, रोकाई जवुं परि + त्यज् (परित्यजति)
त्याग करवो, छोडवुं

વિશેષ

1. શબ્દાર્થ : સદ્ધિ: સજ્જનો દ્વારા અસદ્ધિ: દુર્જનો દ્વારા કેન નિવાર્યતે કોણ નિવારી શકે છે ? કોણ અટકાવી શકે છે ? આરોપ્યતે મૂકવામાં આવે છે. ચઢાવવામાં આવે છે. યત્નેન મહતા મોટા-ભારે પ્રયત્નથી ક્ષણેનાથ: નિપાત્યતે ક્ષણમાત્રમાં નીચે પાડી દેવામાં આવે છે. તથાત્મા ગુણદોષયો: તેવી જ રીતે આત્મા ગુણ અને દોષમાં (આત્માને, પોતાની જાતને ગુણમાં ઉપર ઊઠતાં મુશ્કેલી પડે છે, પણ દોષમાં નીચે પડતાં વાર લાગતી નથી.) અવ્યવસ્થિતચિત્તસ્ય અવ્યવસ્થિત ચિત્તવાળાનો, જેનું ચિત્ત વ્યવસ્થિત રીતે કામ કરતું નથી તેવા માણસનો ચતુર્ભિ: ચાર રીતથી- રીતે પરીક્ષ્યતે પરીક્ષા કરવામાં આવે છે. તપાસ કરવામાં આવે છે. નિઘર્ષણચ્છેદનતાપતાડનૈ: નિઘર્ષણ-ઘસવું, છેદન-કાપવું, તાપ-તપાવવું, તાડન-ટીપવું, એ (ચાર) ક્રિયાઓ દ્વારા કર્મણા કર્મથી આપત્સુ આપત્તિઓમાં પ્રતિજ્ઞાપરિપાલનેષુ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવાના કામમાં વિક્રાન્તકાર્યેષુ પરાક્રમભર્યાં કાર્યોમાં ભવ થજે. થા. બન. પ્રારમ્ભ્યતે ન ખલુ વિઘ્નભયેન નીચૈ: નીચ માણસો દ્વારા વિઘ્નોના ઉરથી આરંભ કરાતો નથી. મઘ્યા: મધ્યમ પ્રકારના માણસો વિઘ્નૈ: પ્રતિહન્યમાના: વિઘ્નો વડે હણાતા, વિઘ્નોનો સામનો કરતા

2. ક્ષંધિ : સદ્ધિસ્તુ (સદ્ધિ: તુ) । શપથેનાપિ (શપથેન અપિ) । સેવિતવ્યો મહાવૃક્ષ: (સેવિતવ્ય: મહાવૃક્ષ:) । નાસ્તિ છાયા (ન અસ્તિ છાયા) । ક્ષણેનાથ: (ક્ષણેન અથ:) । તથાત્મા (તથા આત્મા) । પ્રસાદોઽપિ (પ્રસાદ: અપિ) । કર્ણશ્ચ(કર્ણ: ચ) । ભવાઙ્જનેય: (ભવ આઙ્જનેય:) । પુનરપિ (પુન: અપિ) ।

સ્વાધ્યાય

1. વિકલ્પેભ્ય: સમુચિતમ્ ઉત્તરં ચિત્વા લિખત ।

- (1) સદ્ધિ: લીલયા પ્રોક્તં કીદૃશમ્ ?
(ક) અચલમ્   (ખ) ચલમ્   (ગ) નશ્વરમ્   (ઘ) અસત્યમ્
- (2) મહતા યત્નેન શિલા કુત્ર આરોપ્યતે ?
(ક) ભૂમૌ   (ખ) નદીતટે   (ગ) શૈલે   (ઘ) ગૃહે
- (3) અવ્યવસ્થિતચિત્તસ્ય પ્રસાદ: કીદૃશ: ?
(ક) ભયઙ્કર: (ખ) દયનીય: (ગ) અનુકરણીય: (ઘ) તુષ્ટિકર:
- (4) પુરુષ: કેન પરીક્ષ્યતે ?
(ક) શીલેન   (ખ) ધનેન   (ગ) પદેન   (ઘ) કનકેન
- (5) ..... કર્ણ: ભવ ।
(ક) નયેષુ   (ખ) દાનેષુ   (ગ) સમરેષુ   (ઘ) આપત્સુ
- (6) વિક્રાન્તકાર્યેષુ ..... ભવ ।
(ક) ભીમ: (ખ) ભીષ્મ: (ગ) આઙ્જનેય: (ઘ) કૃષ્ણ:
- (7) કૈ: કાર્યં ન પ્રારમ્ભ્યતે ?
(ક) ઉત્તમજનૈ:   (ખ) નીચૈ:   (ગ) મધ્યમૈ:   (ઘ) જનૈ:
- (8) કે કાર્યં પ્રારમ્ભ્ય ન પરિત્યજન્તિ ?
(ક) મધ્યમજના:   (ખ) નીચજના:   (ગ) સામાન્યજના:   (ઘ) ઉત્તમજના:

2. एकेन वाक्येन संस्कृतभाषायाम् उत्तरत ।

- (1) कैः प्रोक्तं जले लिखितमक्षरं भवति ?
- (2) शिला कथं शैले आरोप्यते ?
- (3) गुणेन कः परीक्ष्यते ?
- (4) कार्यं प्रारभ्य के परित्यजन्ति ?

3. उदाहरणानुसारं शब्दरूपाणां परिचयं कारयत ।

उदाहरणम् :	जले	जल	अकारान्त	नपुंसकलिङ्ग	सप्तमी	एकवचन
(1) लीलया	.....	.....	.....	.....	.....	.....
(2) समरेषु	.....	.....	.....	.....	.....	.....
(3) गुणदोषयोः	.....	.....	.....	.....	.....	.....
(4) ताडनैः	.....	.....	.....	.....	.....	.....

4. मातृभाषायाम् उत्तरत ।

- (1) सुवर्षणी परीक्षा कઈ कई रीते थाय छे ?
- (2) आपत्तिभां अने प्रतिज्ञापालनभां कोने आदर्श मानवा जोईअे ? शा माटे ?
- (3) कार्यनो प्रारंभ न करनारने केवा माणस तरीके ओणभाववामां आव्यो छे ?

5. मातृभाषायाम् अनुवादं कृत्वा अर्थं विस्तरत ।

- (1) यथा चतुर्भिः कनकं परीक्ष्यते ।
निघर्षण-च्छेदन-ताप-ताडनैः ॥
- (2) सेवितव्यो महावृक्षः फल-च्छाया-समन्वितः ।
यदि दैवात्फलं नास्ति च्छाया केन निवार्यते ॥

6. श्लोकस्य पूर्तिं कुरुत ।

- (1) आपत्सु रामः ..... भवाञ्जनेयः ॥

प्रवृत्ति

- संस्कृतभाषाणां आवां बीजां सुभाषित वचनोन्नो संग्रह करो.
- बे-थार संस्कृत सुभाषितोने कंठस्थ करो अने तेमनो अर्थ समजो.